

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

NƏRMİN HƏSƏN qızı QULİYƏVA

**MULTİKULTURALİZM KONSEPTİNİN SÖZLÜ
VƏ SÖZSÜZ İFADƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**
(İngilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında)

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

**Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın**

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2018

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: Azad Yəhya oğlu Məmmədov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: İlham Mikayıl oğlu Tahirov
filologiya üzrə elmlər doktoru

Yusif Əşrəf oğlu Süleymanov
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı təşkilat: **Bakı Slavyan Universiteti Ümumi dilçilik və Müasir Azərbaycan dili kafedraları**

Müdafiə “___” _____ 2018-ci il tarixdə saat _____ -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya üzrə elmlər doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 – Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “___” _____ 2018-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

S.Y.Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

XX əsrin sonlarından intensivləşməyə başlayan qloballaşma prosesləri bəşəriyyətin həyatının bütün sahələrinə təsir edir. Böyük insan kütlələrinin müəyyən səbəblərlə şərtlənən intensiv yerdəyişmələri insan cəmiyyətində ciddi dəyişikliklər yaradır. Yerdəyişmələr ən müxtəlif səbəblərdən baş versələr də, onların yaratdığı problemlər çox ciddi şəkildə təzahür edir və öz həllini tələb edir. Bu problemlərdən biri, bəlkə də birincisi hazırda Azərbaycanda ən yüksək səviyyədə dövlətin diqqət yetirdiyi multikulturalizm problemidir. Bu problemin həlli üçün əvvəlcə bu anlayışın məna tutumunu, onun arxasında hansı konseptosferanın durduğunu müəyyənləşdirmək lazımdır, bu isə dil vahidi və insan şüurunda (qavrayanın) həmin dil vahidinin hansı həyati obrazı oyması, yaxud insan şüurunda formalaşmış konseptin hansı dil vahidləri vasitəsilə və necə representasiya olunması məsələsini aktuallaşdırır.

Aydın məsələdir ki, belə yanaşmada tədqiqatın mərkəzində insan, onun intellektinin əsasında duran mədəniyyət və bu mədəniyyətin şüurda və dildə əksi durmalıdır. Məsələnin bu aspektinə ötən əsrin sonuncu rübündən ciddi diqqət yetirilməyə başladı, dilçilikdə insan amili ön plana çıxdı və bu yeni yanaşmalara səbəb dilçilik elminin bir neçə yeni istiqaməti (lingvokulturologiya, koqnitiv dilçilik, diskurs təhlili, antropoloji dilçilik və b.) formalaşdı. Bu yeni istiqamətlər dil və mədəniyyət hadisələrini mərkəzdə insan amili olmaqla öyrənməyə imkan verdi.

İstənilən dil hadisəsində müəyyən mədəni informasiya var və bu mədəni informasiya müəyyən həyat hadisələri nəticəsində insan şüurunda toplanıb konseptlər şəklində formalaşır və yeri gəldikcə dil vasitəsilə representasiya olunur. Konseptlərin müqayisəli öyrənilməsi millətlər və xalqlar arasında oxşar və fərqli məqamları müəyyənləşdirməyə imkan verir, çünki müqayisə zamanı yalnız dil vahidləri və qrammatik hadisələr deyil, dil vahidləri (sözlü və sözsüz) vasitəsilə representasiya olunan mədəni informasiyalar qarşılaşdırılır və nəticədə xalqların bir-birini daha yaxşı başa düşməsinə, bir-biri ilə yaxınlaşmasına şərait yaradılır.

Mövzunun aktuallığı. Dissertasiya işi “multikulturalizm” konseptinin müasir ingilis və Azərbaycan dillərinin diskursiv məkanında dil representasiyası üsulları baxımından öyrənilməsinə həsr olunmuşdur.

Konseptlər fərdin konseptual sisteminin struktur-məzmun elementləri qismində çıxış edir və cəmiyyətdə formalaşmış müəyyən kateqoriyalar və siniflərə müvafiq olaraq subyektiv insan təcrübəsini əks etdirən informasiyanın işlənilmə prosesini təmin edirlər. Təsnifatlaşdırma fəaliyyətinin əsas növləri konseptuallaşdırma və kateqoriyalaşdırmaadır. Bunlardan birincisi təcrübə və

bilik srukturunda minimal məzmun vahidlərinin, ikincisi isə oxşar əlamətlər əsasında bu və ya digər hadisələrin daha iri siniflərdə və ya kateqoriyalarda birləşdirilməsini nəzərdə tutur. Müəyyən mədəniyyətin spesifik səciyyəli dildə ad və ya təsvir vasitəsilə daim ifadə olunan mədəni mənaların semantik xüsusiyyətlərini representasiya edən kollektiv məzmunlu mental mahiyyətlər kimi çıxış edən mədəni konseptlər səviyyəsində fiksə olunur.

Dissertasiya işinin aktuallığı “multikulturalizm” konseptinin timsalında ingilisdilli və azərbaycandilli soslumlarda qiymətləndirmə mənalarını representasiya edən nitq-düşünmə strukturlarının müxtəlif tip diskurslarda dil mənaları səviyyəsində aktuallaşma prosesinin öyrənilməsinin zəruriliyi ilə şərtlənir. Bu baxımdan mediadiskursa və qismən bədii diskursa müraciət daha aktual görünür.

Tədqiqatın obyektı müxtəlif dil mənaları vasitəsilə Britaniya və Azərbaycan soslumlarının əsas mədəni konseptləri sistemində realizə olunan və sözlü (verbal) və sözsüz (qeyri-verbal) vasitələrlə diskursda representasiya edilən “multikulturalizm” konseptidir.

Tədqiqatın predmeti “multikulturalizm” konseptinin dil representasiyasının xüsusiyyətləri, onun representlərinin koqnitiv, semantik və funksional-üslubi xüsusiyyətləri, “multikulturalizm” konseptinin mediadiskurs və qismən bədii diskurs sahələrində realizə olunan məzmun potensialının xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın qarşısında duran əsas məqsəd “multikulturalizm” konseptinin ingilis və Azərbaycan konseptosferasında sözlü (verbal) və sözsüz (qeyri-verbal) ifadə xüsusiyyətlərinin öyrənilməsindən ibarətdir.

Bu məqsəddən aşağıdakı *vəzifələr* irəli gəlir:

-faktik materialın təhlilinin nəzəri əsaslarının hazırlanması üçün dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi, onların qarşılıqlı təsiri və əsaslarında duran prinsipləri nəzərdən keçirmək;

-nəzərdən keçirilən hadisələr spesifik mədəni fenomenlərə aid olduğundan konsept, mədəni konsept anlayışlarına aydınlıq gətirmək, onların mahiyyətini, mənə tutumunu aydınlaşdırmaq və konseptual təhlilin spesifikasiyasını müəyyənləşdirmək;

-multikulturalizm konseptinin son illərdə çox geniş istifadə olunmasını, siyasi diskursdan başlayaraq ən müxtəlif diskurslarda işlədilməsini nəzərə alaraq, onun dil representasiyalarının həmin konsepti representasiya edən ləksəmin semantikasının xüsusiyyətlərini aşkarlamağa imkan verən lüğət definisiyaları metodu, həmçinin müəyyən kontekstlər şəraitində həmin konsepti representasiya edən dil mənalarının mənə formalaşmasının

spesifikasını aşkarlamağa imkan verən kontekstual və müqayisəli metodlar əsasında kompleks təhlilini aparmaq;

-“multikulturalizm” konseptinin reprezentantları olan dil vahidlərinin sistemli və funksional xüsusiyyətlərinin təhlili əsasında onun qiymətləndirmə spesifikasını öyrənmək, birinci növbədə mediadiskurs sahəsinə müraciət edərək həmin mənalardan formalaşma prosesində diskursiv amillərin rolunu müəyyənləşdirmək;

-“multikulturalizm” konseptinin məzmun sahəsinə aid olan və sözlü representasiya olunan dəyər-requlyativ xarakterli “Britishness”, “British identity” və “azərbaycanlı” və “azərbaycançılıq” konseptual mahiyyətlərin təhlilini aparmaq və onların tədqiqatın predmeti baxımından sözlü representasiya vasitələrini müəyyənləşdirmək;

-sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyət vasitələrinin diskursda yerini nəzərdən keçirmək və “multikulturalizm” konseptinin öyrənilməsində sözsüz ifadə vasitələrinin yerini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın metodoloji bazası konseptin linqvokulturoloji yanaşma çərçivəsində işlənmiş tədqiqi prinsipləridir. Bu yanaşmanın əsası dili, şüuru və mədəniyyəti qarşılıqlı əlaqədar fenomenlər kimi nəzərdən keçirən tədqiqatlarda işlənilib hazırlanmışdır. Tədqiqatda linqvokulturologiya, konsept, diskurs və bir sıra başqa dilçilik elmi üçün nisbətən yeni anlayışlara müraciət olunduğunu nəzərə alaraq metodoloji baza kimi dünya və Azərbaycan alimlərinin tədqiqatlarına müraciət olunur.

Təhlilin metod və üsulları qarşıda duran vəzifələrlə, tədqiqatın nəzəri və praktik yönümlülüyü, təhlil olunan materialın xarakteri ilə müəyyənləşir. Tədqiqat işində özündə konseptual (müvafiq dil vahidlərinin representativ spesifikasının öyrənilməsi əsasında konseptlərin rekonstruksiyasının həyata keçirilməsi əsasında onların məzmununun elementlərinin strukturlaşdırılması və təhlili), dildaxili semantik təhlil (dil vahidlərinin semantikasında ümumi və milli-spesifik cizgilərin müəyyənləşdirilməsi), kontekstual təhlil (bu kontekstin konsepti representasiya edən mənalardan formalaşma prosesini şərtləndirən xüsusiyyətlərin öyrənilməsi), müqayisəli təhlil (həmin konseptlərin müxtəlif linqvokulturoloji soslumalarda və müxtəlif interpretasiya aspektlərində diskurs tipləri nəzərə alınmaqla sözlü representlərin funksional xüsusiyyətlərinin nəzərdən keçirilməsi), definisiya təhlili (leksikoqrafik mənbələrin verilənləri əsasında dil vahidlərinin nəzərdən keçirilən konseptlərini representasiya edən semantik strukturun öyrənilməsi), funksional stilistik təhlili (xüsusi stilistik effektin əldə olunması məqsədilə nəzərdən keçirilən mediamətnlərdəki dil vahidlərinin ekspressiv-emosional-qiymətləndirmə mənalardan representasiya üsullarının müəyyənləşdirilməsi) ehtiva edən kompleks metodika tətbiq olur.

Tədqiqat materialları qismində leksikoqrafik mənbələrdən götürülmüş misallar və mediadiskurs sahəsinə aid olan mətnlər, qismən isə bədii diskurs materialları çıxış edir. Materialların çoxu internet-mənbələrdən alınmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondadır ki, Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsindən, yeni elm sahəsi olan linqvokulturologiyanın nailiyyətlərindən istifadə etməklə hazırda geniş istifadə olunan və müxtəlif dillərdə xeyli fərqli mənə tutumu daşıyan “multikulturalizm” konsepti ingilisdilli və azərbaycandilli dirskurslarda nəzərdən keçirilir, onların sözlü (verbal) və sözsüz (qeyri-verbal) representasiya vahidləri qarşılıqlı müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilir və bu konseptin konseptosferalarının tam üst-üstə düşmədiyi və representasiya vasitələrindəki fərqli məqamlar müəyyənləşdirilir.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti ingilisdilli və azərbaycandilli diskursların öyrənilməsi metodikasının inkişaf etdirilməsindədir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəticələrindən koqnitiv dilçilik, linqvokulturologiya kimi fənlərin tədrisində, bu fənlərə dair dərslər vəsaitlərinin tərtibində, linqvokulturologiya, konsept, diskursiv təhlil, konseptlərin diskursda sözlü və sözsüz representasiya vasitələrinə həsr olunmuş tədqiqat işlərində istifadə edilə bilər.

Müdafiəyə aşağıdakı müddəalar çıxarılır:

1. Hər hansı mədəni konsepti nəzərdən keçirmək üçün nəzəri baza qismində toplanmış faktik material dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi, qarşılıqlı təsiri baxımından öyrənilməli, təhlil prinsipləri müəyyənləşdirilməli, konsept, mədəni konsept anlayışlarına aydınlıq gətirilməli, onların mahiyyətini, mənə tutumunu və təhlilinin spesifikasiyası müəyyənləşdirilməlidir;

2. “Multikulturalizm” konsepti kompleks məzmun strukturu olub, öz əksini dildə bir çox mənalar vasitəsilə tapır. Bu mənaların formalaşması verilmiş kontekst şəraitində baş verir və bir çox hallarda ölkədə siyasi vəziyyətin dəyişilməsi ilə bağlı olur.

3. “Multikulturalizm” konseptinin məzmun strukturunun kompleks səciyyəli olması bu sahəyə daxil olan mənaların eyni zamanda ən müxtəlif ictimai münasibətlər sahəsi səviyyəsində (mədəni, dini, təhsil, milli özünüdərk və s.) representasiya olması ilə şərtlənir ki, bu da konseptin müəyyən məkan alqoritminə müvafiq olaraq eksplikasiyası və sxematik təqdimatının mürəkkəbliyini şərtləndirir.

4. Konseptuallaşmış “multikulturalizm” sahəsi sözlü səviyyədə qiymətləndirməni yüksək ifadə etmək qabiliyyətinə malikdir. Bu qiymətləndirmə konseptin məzmun spesifikasiyası ilə bağlı olub bir sıra hallarda ideoloji kontekstin müxtəlif şəraitlərində fərqli şərhə və dəyərləndirməyə səbəb olan siyasi-mədəni

anlayış kimi çıxış edir. Bu aspekt həm cəmiyyətin hazırkı inkişaf tendensiyalarını, həm də multikultural məkan problemləri üzrə geniş polemikanı əks etdirən mediamətnlərdə daha bariz təzahür edir.

5. Konsept ən geniş representasiyasını diskursda tapır və bu zaman həm sözlü, həm də sözsüz representasiya vasitələrindən istifadə olunur. Yalnız hər iki representasiya vahidlərinin kompleks nəzərdən keçirilməsi və “multikulturalizm” konseptini representasiya edən bütün vasitələr və onların çatdırdıqları mənalər kompleksinin vəhdəti müxtəlif dillərin daşıyıcılarında onun konseptosferasını kifayət qədər dolğunluqla müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Dissertasiya işi ADU-nun Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas nəticələri müəllifin Respublika və Beynəlxalq konfranslarda təqdim etdiyi məruzələlərində, həmçinin ölkəmizdə və xaricdə nüfuzlu elmi jurnallarda çap olunmuş məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Tədqiqat işi giriş, 3 fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektivi və predmeti, məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodu, təqdim olunan nəzəri müddəalar, işin elmi yeniliyi, onun nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, dissertasiyanın quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Multikulturalizm*” konseptinə fənlərarası yanaşma” adlanan *birinci fəsildə* qeyd edilir ki, insan amili dilçilikdə əsas yerdə olsa da, son dövrlərə qədər dil insandan kənarında, özü-özlüyündə nəzərdən keçirilirdi. Elm və texnikanın sürətlə inkişafı, kompüter texnologiyasının yaranması, ünsiyyət vasitəsi kimi dilin riyazi dillə ifadəsinə ehtiyacın artması dilə yeni yanaşmalar tələb etdi və bu zəmində bir neçə yeni linqvistik fənlər formalaşdı ki, onlarda insan amili ön plana çıxdı və aparıcı oldu. Hazırda linqvistikada antroposentriklik geniş tətbiq olunur və əsas etibarilə ötən əsrin sonunda təşəkkül tapmış yeni linqvistik fənlərdə özünə yer alır. Bunun da səbəbi aydındır: diskurs, koqnitivlik, konsept kimi dil hadisələrinin aydınlaşdırılmasında antroposentrik yanaşmasız ötürmək mümkün deyil, çünki insan, onun şüuru, dünyanın onun təfəkküründə əks olunmasını öyrənmədən dil hadisələrini tam dərk etmək və onlara aydınlıq gətirmək mümkün deyil.

Fəslin *birinci yarımfəsində* “*Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi*” nəzərdən keçirilir. Ötən əsrin ikinci yarısında dilçilik və onunla bilavasitə bağlı

elm sahələrində yeni istiqamətlərin yaranması dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi probleminin antroposentrik paradigma çərçivəsində həllinə yeni yanaşmaları doğurdu. Hazırda üç belə istiqamət fərqləndirilir: linqvoölkəşünaslıq, etnolinqvistika və linqvokulturologiya. Buraya sosiolinqvistika (sosial dilçilik), praqmatika, diskurs təhlili, antropoloji dilçilik, hermenevtika (mətnlərin şərh nəzəriyyəsi), semantik təhlil və başqaları kimi digər fənləri də əlavə etmək olar.

Göstərilən elmi istiqamətlərin hər biri bir qədər dar və spesifik sahəni öyrənsə də, onlar bir-birindən təcrid olunmuş şəkildə mövcud deyil və bir istiqamətin uğurlarından digərləri də istifadə edə bilər.

Linqvokulturologiya termini dil və mədəniyyətin əlaqəsindən danışan linqvistika ilə kulturologiyanın qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirir. Bütövlükdə linqvokulturologiyaya verilən təriflər xeyli çoxdur və yeri gəldikcə tədqiqatımızda onlara müraciət olunur. Doğrudur, həmin definisiyalar bir-birindən fərqlənsələr də, onların əsas məqamları eyni fikir ətrafında cərəyan edir. Bu da dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqədə və təsirdə olması, dil hadisələrinin özü-özlüyündə deyil, dil daşıyıcılarının mədəniyyəti (sözün ən geniş mənasında) kontekstində nəzərdən keçirilməsinin zəruriliyi və bu kimi bir sıra məsələlərlə bağlıdır.

Linqvokulturologiya dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini sinxronik aspektdə araşdırır, hər şeydən öncə isə xalqın mentalitetinə sinxron təsir göstərən canlı kommunikativ proses və dilin ifadəsində istifadə olunan əlaqələri nəzərə alır və dil və mədəniyyət vahidlərini onların qarşılıqlı əlaqəsində bütöv bir sistem kimi nəzərdən keçirir.

Linqvokulturologiyanın məqsədi – dil vahidi arxasında duran və dilin səthi strukturlarını onların dərin mahiyyəti ilə tutuşdurmağa imkan verən mədəni fonu görməyə, başqa sözlə, dil və diskurs prizmasından mədəni məkanı və kommunikativ məkanın mədəni fonunu tədqiq və təsvir etməyə kömək edir. Diskurs özü də kifayət qədər mürəkkəb və hələ də tam və birmənalı definisiyasını almamış anlayışdır.

Dilçiliyin linqvokulturoloji tədqiqatlara müraciət etməsi alimlərin dili mədəniyyəti ifadə etməyə təyinatlanmasında daha yaxşı anlamaq, sözlərin mənalarının inkişafını, müxtəlif dillərdə qrammatik və semantik kateqoriyaların funksional xüsusiyyətlərinin dəyişmə tarixini öyrənmək istəyi ilə şərtlənir. Özü də bu zaman hansı mədəni faktların dilin köməkliyi ilə ifadə olunmasının deyil, dilin mədəniyyəti ifadə etməsi üçün hansı üsulların yaradılmasının müəyyənəndirilməsi ön plana çıxır.

Yeni linqvistik paradigmaya müraciətin səbəbi dilin yalnız işarələr sistemi olmaması tezisi ilə bağlıdır – dil yalnız “özündə və özü üçün” mövcud

deyil, o, bir vasitə kimi çıxış edərək “fikirləri ötürür”, bir növ mənanı çatdıran “qablaşdırma vasitəsi” rolunu oynayır.

Leksik-semantik çərçivədə tədqiqatlar leksik vahidlər haqda biliyin həcmiminin böyüdülməsinin vacibliyinə əsaslanan iki istiqamətdə aparılmışdır:

1) məlum sözün bütün sem (məna) dəstinin nəzərdən keçirilməsi,

2) yeni nəzəriyyəyə tələbat söyləmin bütövlükdə qurulması qaydaları ilə formalaşma, leksik vahidlərin mənalılarının quruluşlarının yaranması ilə bağlıdır.

Koqnitiv tədqiqatın əsas predmeti koqniya (idrak), insanın koqnitiv fəaliyyəti (onun koqnitiv bacarıqları da daxil olmaqla) və linqvistik rəprezentasiyadır. Dərketməyə və “kollektiv şüursuzluğa” çatmağa dair iki bir-birinə əks fikir mövcuddur:

1) Dil koqnitiv fəaliyyətin daha çox xarakterik tiplərindən biri olmaqla kumulyativ və translyator funksiyalarına yiyələnərək bizim dərketmə prosesləri haqqında məlumatımızın əsas mənbəyidir;¹

2) Təcrübənin konseptual ifadəsinin sözlü rəprezentasiyalardan qat-qat çətin və zəngin olmasına əsaslanaraq, birinci növbədə konseptuallaşma yollarını, daha sonra isə dildə rəprezentasiyasını nəzərdən keçirmək lazımdır.²

Koqnitiv postulatları əsasən mədəniyyətin fraqmentləri, ayrıca mədəniyyət hadisələri dildə əks olunan müəyyən mental strukturlarda insan vasitəsilə konseptuallaşır.

Koqnitiv baza sosiallaşma prosesində müəyyən mədəni birliyin nümayəndələrində formalaşan fərdi koqnitiv məkandır. Qarşılıqlı fəaliyyət prosesində dil və mədəniyyətin böyük kəsişmə zonası olur, dil mədəniyyət haqda biliklərin eksteriorizasiyası üsullarından biridir, mədəniyyət isə onun reallaşmasında qeyri- dil sferasına malikdir.

Biliklərimizin təsvir olunduğu mental leksikon (mental dictionary) (danışanın dil haqqında bilikləri ilə, onun ətraf aləmlə tanışlığı nəticəsində əldə olunmuş bildikləri arasında böyük fərq mövcud olsa da) özü-özlüyündə ensiklopediyanı təqdim etmir. Bununla belə dil və mədəniyyətin əlaqəsinin başa düşülməsində məhz danışanın dünya haqqındakı bilgiləri daha vacibdir. Koqnitiv dilçiliyin bu postulatı onun gündəlik biliklərə olan münasibətini izah edir.

Beləliklə, demək olar ki, linqvokulturologiya öz spesifik məsələlərini həll edir, dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir, həmçinin dilin

---

¹ Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. М.: Институт языкознания РАН, Тамбовский государственный университет, 1997, с.84-92

² Tomlin Russell S. Mapping Conceptual Representations into Linguistic Representations: The Role of Attention in Grammar. // Language and Conceptualization. Cambridge: Cambridge University Press, 1997, p.162-189

mədəniyyəti ifadə etmək üçün hazırladığı üsulları öyrənir, diskursun milli-mədəni tərkib hissəsini tədqiq edir, mədəniyyət kodları, mədəniyyət etalonlarını öyrənir və təsvir edir.

“*Konsept, mədəni konsept, konseptual təhlil*” adlı ikinci yarımfəsildə göstərilir ki, müasir elmdə “konsept” müxtəlif elmi və fəlsəfi məktəblərdə, cərəyanlarda aydınlaşdırılaraq öz sinfindən olan fənlərarası anlayışı təqdim edir. Bu anlayışın dilçilikdə formalaşma tarixi koqnitologiya, məntiq, fəlsəfə, linqvokulturologiya və s. istiqamətlərdə onun müzakirələrinin nəticələrinin uygulanlığını göstərir.

“Konsept” – onun mənasını, əhəmiyyətini, tərkibini təsvir edən söz və söz birləşmələrinin bütün işlənmə spektrləri kimi başa düşülür; onun məzmunu (ya da bəzən konseptin məzmunu deyirlər) bu birləşmələrlə izah edilir.

Linqvistikada konsept anlamının dərk olunması çərçivəsində iki istiqamət fərqləndirilir: koqnitiv və konseptual-kulturoloji.

Müasir elmdə konsept haqqında mütəmadi təsvirlər müəyyən mədəniyyətin daşıyıcısı olan insanın mənəvi simasının izlərini özündə daşıyan mental mahiyyət kimi kristallaşır. Konsept xüsusi (orijinal, özünəxas) “mədəni fokus” kimi göstərilir.

Konseptə tam sistemli təsvir vermə cəhdləri bu anlayışın meydana gəlməsinə qədər tətbiq olunan analoqları kimi istifadə olunan müvafiq terminlərlə qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyənəndirilməsi problemi ilə müşayiət olunur. Elə buna görə də, konseptə tərif verilməsi məsələsi çox vaxt onun mənə, obraz, anlam, mahiyyət, daxili forma, əlamət, simvol, arxetip kimi terminlərdən fərqləndirilməsi məsələsi ilə kəşifir.

Konsept və mənə anlayışlarının fərqliliyi onunla şərtləndirilir ki, sema sözün semantik strukturu ilə, konsept isə, dil daşıyıcısının konseptual şəbəkəsi (sxemi) ilə əlaqəlidir. Ayrıca sözlərin semantik və konseptual təhlillərinin bəzi uyğunluqlara malik olmasına baxmayaraq, sema söz və onun izahına, konsept isə dünyagörüşünə aiddir.

Əsas metodoloji çətinlik konsept və anlayışı sərhədləndirmək cəhdlərində meydana gəlir. Belə prosedurların çətinliyi bu terminlərin qohumluq əlaqələri ilə şərtlənir. Bir qayda olaraq, konsept və anlayışın müqayisə olunması bir neçə məqamlarla əlaqədardır: anlayış təyin olunanın yalnız əhəmiyyətli, vacib əlamətlərini ehtiva edir, konsept isə - bütün əlamətləri; anlayışlar emosiyadan kənar qalır, konseptlər isə “duyulur”, anlayışlar sistemlə bağlıdırlar (elə buradan da “işarə” anlamı önə çıxır), konsept isə məzmun etibarilə öncədən deyilməyəndir.

Konsept anlayışı və mədəni konseptin elmi ədəbiyyatda eyni zamanda işlədilməsi “mədəni” və “qeyri-mədəni” konseptlərin mümkün bölgüsünü təbii

olaraq meydana çıxarır. Mədəni konseptlər adı altındakı tədqiqatlar mədəniyyətin açar sözlərini nəzərdə tutur. Çox güman, dünyanın ümumi mənzərəsini formalaşdıran konseptlər arasında mədəni qeyri-relevantları daxil olmaqla, müxtəlif səviyyədə mədəni yüklənmiş konseptlər də var.

Dünyanın konseptual mənzərəsinin formalaşmasında mədəniyyət amilinin əhəmiyyətini və müvafiq olaraq konseptin dərkinin mədəni rakursunu nəzərə alaraq, alimlər dünyanın mədəni-dil mənzərəsindən danışirlar və bununla da diqqəti konseptin həyatının iki mühüm məqamına yönəldirlər – onun mədəniyyətdə işlənilməsi və dildə əks olunması.

Mədəniyyət anlayışı onun hüdudlarında formalaşdığı birliyin göstərilməsinə nəzərdə tutur. Mədəniyyətin subyektinin mənası (fərdi və ya kollektiv) elə həmin sistemin daxilində konseptin mədəni relevant məna qazandığı və özünün mənası etibarilə eyni olmayan digər konseptlərlə qarşılıqlı əlaqəyə daxil olduğu dünya mədəniyyəti mənzərəsi deməkdir. Elə buna görə də, bu konseptə müəyyən dünya mənzərəsi çərçivəsində nüvə və periferik mədəniyyət konseptləri demək mümkündür.

Dünyanın mədəni mənzərəsi təcrid olunmayan formalaşmadır: onun dərinliyində digər yerli (lokal) mədəniyyətdən asılı və mədəni cəmiyyət tərəfindən müxtəlif dərəcədə mənimsənilmiş biliyin sintezi baş verir.

Mədəni konseptin onun subyektinə ilə olan mühüm “bağları” ilə şərtləndirilən çoxmənalı dərki dünyanın dil mənzərəsində mədəni konsept probleminin müxtəlif şərhələrinə gətirib çıxarır. Bu əsasda dünyanın sadə dil mənzərəsi və onda birləşən xüsusi dil dünyagörüşü mövcud dilin konseptosferası tədqiqatın əsas aspektinə çevrilir.

Dominant mədəni konseptlər etnik mentalitetin spesifik təzahürlərini, etnosun sərhədlərində müəyyən sosial-dil qatının xüsusiyyətlərini aydınlaşdıb, üzə çıxartmaqla özünəməxsus şəbəkə (tor) formalaşdırırlar.

Konseptual təhlilə əsas yanaşmaları sistemləşdirərək, bu metod üçün xarakterik olan aşağıdakı evristik yanaşmaları qeyd etmək olar:

- 1) konseptual təhlil açar sözün mənasının analizinə əsaslanır;
- 2) konseptual təhlil sözlərin işlənmə kontekstlərinin nəzərə alınmasına əsaslanır. Belə ki, sözün əsas rolunun uyğunluğunun məhdudlaşdırılması ilə əldə edilən müvafiq sözlərin müxtəlif kontekstlərdə işlənməsinə söykənən fəlsəfi əhəmiyyətli nəticələr əldə edilir;

3) konseptual təhlil zamanı sözləri vahid qeşalta”da toplayan və onları «onun özündə toplayan» fikirlər meydana gəlir.¹

4) konseptual təhlil zamanı mədəniyyətin digər sözlər ilə semantik münasibətləri nəzərə alınır;²

5) konseptual qaynaqların izah olunması üçün mühüm olan konseptin əsasında yerləşə biləcək semiotik oppozisiyalar problemdir;

6) eyni bir obyektin müxtəlif nominasiyaları nəzərdən keçirilir;

7) sözün etimologiyası da hesaba alınır;³

8) dəyərlər sistemi izah olunur.

Real konseptual təhlil özünə bütün göstərilən məqamları daxil etdiyi kimi, həm də təsvir olunan materialdan və tədqiqatın məqsədindən asılı olaraq onlardan yalnız bir neçəsinə əsaslanı bilər.

“*Multikulturalizm*” konseptinin definisiyası və ona müxtəlif yanaşmalar” adlı üçüncü yarımfəsində qeyd olunur ki, multikulturalizm konsepti nə qədər yeni olsa da, konseptin özündə ehtiva etdiyi bütün mənə çalarlarını, potensial representasiya imkanlarını müəyyənləşdirir və onu yetərincə dolğunluqla nəzərdən keçirə bilmək üçün əvvəlcə onun definisiyasını nəzərdən keçirmək lazımdır.

Nə “Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində”, nə də “Azərbaycan sovet ensiklopediyası”nda müvafiq lüğət məqaləsi yoxdur. Bu da anlayışın (konseptin deyil, onu bildirən anlayışın) yeni olmasını bariz göstərir. Anlayışın tərifini “Vikipediya”da verilib.⁴ Onun tam bitkin olmadığı və konsepti tam səciyyələndirmədiyi dərhal aydın olur, çünki burada diqqət yalnız mədəniyyətə yönümlənir. 2017-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan multikulturalizmi” kitabında qeyd edilir ki, multikulturalizm terminini geniş və dar mənələrdə işlətmək olar. Sözün geniş mənəsində multikulturalizm termini onun etimologiyasından çıxış edərək və çoxmədəniyyətlik məfhumunun sinonimi kimi istifadə edilir. Çoxmədəniyyətlik dedikdə isə ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklər, bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən dəyərlər nəzərdə tutulur. Buna görə də sözün geniş mənəsində müasir dövrdə əksər dövlətlər multikulturaldır. Sözün dar mənəsində isə multikulturalizm məfhumu

---

¹ Кубрякова Е.С. Обеспечение речевой деятельности и проблема внутреннего лексикона // Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. АН СССР, Ин-т языкознания. М.: 1991, s. 86

² Никитина С.Е. Сердце и душа фольклорного человека // Логический анализ языка: Образ человека в культуре и языке. М.: 1999.

³ Степанов Ю.С. Константы. Словарь Русской культуры. М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997, 824 с.

⁴ <https://az.wikipedia.org/wiki/Multikulturalizm>

cəmiyyətdə mövcud olan etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərə münasibətdə dövlətin apardığı konkret siyasəti- müxtəlifliklərin qorunmasını əks edir.¹

Hazırkı qloballaşma dövründə insanların yerdəyişmələri, istirahət, iş və ən əsası, yaşayış məqsədilə bir dil və mədəni, ictimai, siyasi mühətdən digərinə köç etmələri adi hala çevrilir və bu da mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu zəruriləşdirir. Bu proses istənilən halda digər xalqın həyatı, mədəniyyəti, tarixi, adət-ənənələri və s. öyrənməyi və onlara hörmətlə yanaşmağı labüdləşdirir. Hazırkı dövrdə bu proseslər bir çox hallarda çox ağırlı keçir və bunun da əsas səbəbi “gəlmə”lərin milli identikliklərini saxlamaq istəyi ilə yerli çoxluq içərisində onların assimilyasiya təhlükəsi arasında müxalifliklə bağlıdır. Özü də bu assimilyasiya dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılarda proses daha ağırlı olur.

Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında deyilir: “Sivilizasiyaların qovuşuğunda yerləşən Azərbaycanın zəngin mədəni-mənəvi irsə və tolerantlıq ənənələrinə malik olması beynəlxalq aləmdə etiraf edilən həqiqətlərdəndir. Mövcud milli-mədəni müxtəliflik və etnik-dini dözümlülük mühiti onu çoxmillətli, çoxkonfessiyalı diyar kimi dünya miqyasında mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanı etmişdir. Azərbaycan Respublikasında bu gün həmin mədəni, linqvistik, etnik rəngarəngliyin qorunmasına yönəldilən və uğurla həyata keçirilən dövlət siyasəti multikulturalizm sahəsində əsrlərdən bəri toplanmış böyük tarixi təcrübənin xüsusi qayğı ilə əhatə olunmasını, zənginləşdirilməsini, cəmiyyətdə bu istiqamətdə qazanılmış unikal nailiyyətlərin beynəlxalq aləmdə təbliğinin gücləndirilməsini zəruri edir”.² Bu problemin aktuallığı və onun həllinə dövlət səviyyəsində diqqət yetirilməsinin əsas səbəbi Azərbaycanın çoxmillətli ölkə olması ilə bağlıdır. Məhz buna səbəb Azərbaycanda mövcud olan multikulturalıq xüsusi maraq doğurur və ən müxtəlif səviyyələrdə öyrənilməsinə tələb edir.

“Multikulturalizm” konsepti ingilis dilində də mövcuddur və onun konkret anlayışlar vasitəsilə ifadə olunması Azərbaycan dilinə nisbətən xeyli əvvələ aiddir. Artıq ötən əsrin 70-ci illərində multikulturalizm məfhumu ilə əhatələnən problemlər dəsti özünü bir sıra Avropa ölkələrində tam kəskinliyi ilə göstərdi və onun öyrənilməsinə ciddi diqqət yetirildi. Buna görədir ki, onun

---

¹ Azərbaycan multikulturalizmi. akad. Kamal Abdullayevin redaktorluğu ilə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: BBMM, 2017, s. 13-14.

² Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı / <http://president.az/articles/11740>.

representasiya xüsusiyyətlərindən konseptosferasına daxil olan ən müxtəlif semalara qədər məqamlara diqqət yetirilməyə başladı. Nəticədə ingilisdilli mənbələrdə anlayışın definisiyası və konseptosferası daha tez və geniş təmsil olunmağa başlamışdır.

“Collins Dictionary of Sociology”-da multikulturalizm anlayışı haqqında aşağıdakı məlumat verilir: “*The acknowledgement and promotion of cultural pluralism is a feature of many societies. In opposition to the tendency in modern societies to cultural unification and universalization, multikulturalizm both celebrates and seeks to protect cultural variety (e.g. minority languages), while at the same time focusing on the often unequal relationship of minority to mainstream cultures. After decades of persecution, the prospect of indigenous or immigrant cultures are now helped somewhat by the support they receive from the international public opinion and the international community*”.¹

Bu tərifdə əsas məqamlar “mədəni plüralizmin tanınması və həvəsləndirilməsinin bir çox cəmiyyətlərin səciyyəvi əlaməti olması” və “mədəni rəngarəngliyin (məsələn, azlıqların dillərinin) qorunması” məqamlarıdır: burada milli azlıqların mədəniyyəti dedikdə, dillərinin də nəzərdə tutulduğu göstərilir.

Multikulturalizm konseptinin və məfhumunun yaranması xalqların və ya böyük kütlələrin bu və ya digər səbəblərdən başqa bir ölkəyə yerdəyişməsi, orada müəyyən müddətdə və ya həmişəlik qalması, milli identikliyi saxlamaq istəyi və b.k. başqa məqamlarla bağlıdır. Bu proses müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür getdiyindən və fərqli təzahür etdiyindən tədqiqatçılar multukulturalizmin “milli” və ya bölgə növlərini fərqləndirir və onların konseptosferasındakı əsas fərqləri diqqət mərkəzinə gətirirlər. Bu zaman aydın olur ki, bir çox hallarda bu fərqləri doğuran ictimai-siyasi səbəblər var.

“Multikulturalizm” termininin eksplikasiyası müxtəlif kontekstlərdə işlədilməsi baxımından xeyli mürəkkəbdir, çünki multikulturalizm konsepsiyasının özü müxtəlif sosial-siyasi cərəyanlar tərəfindən ən müxtəlif cür interpretasiya olunur və bu məqsədlə müəlliflər bu deyim vahidini dilin müxtəlif səviyyələrinin semantik və pragmatik potensialından istifadə etməklə onun mənalının müxtəlif eksplikasiya üsullarına müraciət edirlər.

Dissertasiyanın *ikinci fəsl* “*İngilisdilli və azərbaycandilli diskurslarda “multikulturalizm” adlanır. Fəsil üç yarım fəsildən ibarətdir.*

Birinci yarım fəsildə (“Multikulturalizm konseptinin dil representasiyası üsullarının formalaşması prosesində diskursiv amillərin rolu”) qeyd olunur ki,

---

¹ The United Nations // <http://vasilieva.narod.ru/mu/unhabit Moscow/spechr.htm>.

konseptlərin formalaşması təfəkkür prosesi nəticəsində baş verir. Tədqiqatda “multikulturalizm” konseptləşdirilmiş sahəsinin representasiyası prosesində qiymətləndirmə probleminə müraciət edərək, bu prosesi şərtləndirən ən əhəmiyyətli diskursiv amilləri üzə çıxartmağa imkan verən bir sıra misallar nəzərdən keçirilir

Diskurs aşağıdakı əsas aspektlərdə nəzərdən keçirilə bilər: dildən istifadə, ideyalar və inamların ötürülməsi (kommunikasiya), sosial şərtlənmiş situasiyalarda qarşılıqlı əlaqə.

Konkret misala müraciət edək: “But is multikulturalizm really a counter-racist, inclusive ideal? On the contrary, it seems to me, the so-called British model of multikulturalizm is quite profoundly racist in a rather subtle way, which in turn reveals what British anglophobia and British Islamophobia have in common. This is because British multikulturalizm involves the idea that the different cultures in Britain should remain different, multiple and separate; and the state and the public sector provides support for the different communities to preserve and express their distinct cultures. But it’s this that reinforces cultural and racial apartheid: each ethnic group in their separate compartments, not overlapping, intermingling and being transformed in the mutual exchange of values, customs and shared humanity. It’s the apartheid of the ethnic-racial tick box, as per the profoundly racist Census of England and Wales: ‘British-Pakistani’ and ‘White-English’ in radically separate categories because the whole population has been broken up into a thousand and one distinct racial-cultural ethnic groups, the ‘English’ being just one, and a white-only one to boot”¹

Bu deyimdə Britaniya multikulturalizmi mədəni plüralizm siyasətinə söykənən hər tərəfdən mənfə konsepsiya kimi səciyyələndirilir.

Müəllif mənfə konnotasiyalı bu kimi söz birləşmələrindən istifadə edir: “the so-called British model of multikulturalizm” (“so-called” leksik vahidi danışanın deyimin məzmununa münasibətini bildirir), “profoundly racist” (burada intensivləşdirici qismində istifadə olunan “profoundly” vahidi, həmçinin multikulturalizm vahidini səciyyələndirən kontekstlərdə yüksək işlədilmə tezliyinə malik “racist” sifətinin semantik spesifikasiya diqqəti çəkir), “reinforces cultural and racial apartheid” (burada həmin hadisənin ən bariz xarakteristikası “to reinforce” və “racial apartheid” mənaları səviyyəsində təzahür edir). “The apartheid of the ethnic-racial tick box” söz birləşməsində üslubi effekt yaratmaq məqsədilə müəllif zəif dayanıqlı “tick box” mürəkkəb sözünü işlədir ki, onun da mənası assosiativ səviyyədə vətəndaşlıq almaq və

---

¹ <http://britologywatch.wordpress.com>.

immiqrantın ölkənin tamhüquqlu vətəndaş kimi tanınması üçün anketlərin doldurulması və müxtəlif sənədlərin tərtib edilməsi ilə əlaqədar situasiya ilə bağlıdır.

Onu da qeyd edək ki, “multikulturalizm” vahidinin ən bariz kontekstual sinonimi bu halda “any system of separating groups of people, especially to give advantage to one group” (Longman Dictionary of English Language and Culture); “(policy of) racial segregation; separate development of Europeans and non-Europeans”¹ kimi eksplikasiya olunan “apartheid” ismidir ki, tam əks semantikanın daşıyıcısı kimi çıxış edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, nəzərdən keçirdiyimiz lüğət mənalарının çoxunda “apartheid” birinci növbədə Cənubi Afrikada özünə yer alan hadisə kimi nəzərdən keçirilir.

Daha bir mühüm məsələ mediadiskursda multikulturalizm konseptinin realizə edilməsinin xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələlərin işıqlandırılmasında qiymətləndirmə sözlərinin işlədilməsidir. Qiymətləndirmə kateqoriyalarının əsasında müxtəlif mücərrədlik səviyyəli qiymətləndirmə konseptləri durur.

“İngilisdilli diskursda «multikulturalizm” adlı ikinci yarımfəsildə bildirilir ki, konsept özü-özlüyündə mürəkkəb anlayışdır, çünki o bilavasitə şüurda formalaşır, saxlanılır və müəyyən vasitələrlə (dil və qeyri-dil) representasiya olunur. Bu isə o deməkdir ki, konsepti yalnız təzahür formalarında görüb, qiymətləndirmək olur. Konsept diskursda realizə olunur. Onu nəzərdən keçirdikdə biz tədqiqat zamanı diskursun yalnız bir hissəsinə, mətnə, onun representasiya olunduğu kontekstə müraciət edirik. Sözsüz vasitələr isə əsasən diqqətdən kənar qalır. Bundan başqa, konsept tam dolğunluğu ilə bir leksik vasitə ilə ifadə olunmur. Fikrimizi aydınlaşdırmaq üçün ən qədim konseptlərdən olan “İNSAN” konseptinə müraciət edək. “İnsan” konseptinə “kişi” və “qadın” olmaqla iki mikrokonsept daxildir. Onların da hər biri daha kiçik tərkib hissələrinə ayrılır. Məsələn, “kişi” mikrokonseptində “ər”, “oğul”, “ata”, “baba”, “dayı”, “əmi” və başqa aspektləri fərqləndirmək mümkündür. Özü də həmin aspektlərin özləri də daha kiçik hissələrə – seqmentlərə və onlar da öz növbəsində elementlərə (semalara) bölünürlər. Konseptin göstərilən tərkib hissələri (mikrokonsept, aspekt, seqment, element) diskursda, yazılı materiallarda isə mətn və kontekstdə realizə olunurlar. Buna görə də hər hansı konsept haqqında dolğun fikir formalaşdırmaq üçün mütləq onun müxtəlif representasiyalarını əhatələyən diskurslara müraciət etmək lazımdır.

---

¹ Oxford English Dictionary // <http://www.freecollocation.com/>

Tədqiqatda ingilis dilində “multikulturalizm” konseptini nəzərdən keçirmək üçün mediadiskurs materiallarına müraciət edilir və bu konseptual sahəni representasiya edən bir sıra kontekstlər nəzərdən keçirilir.

Nəzərdən keçirilən misallardan aydın olur ki, multikulturalizm konseptinin representləri siyahısına bu vahidlər də əlavə oluna bilər: “pluralism”, “multiplicity of cultures”, “tolerance”, “freedom”, “commitment to equal respect”, “contributing unique and valuable cultural aspects to the whole culture”, “preserving the distinctions between cultures”, “an objective of government policy; i.e. encouraging and/or compelling individuals to be governed by their ethnic group”, “something that is permitted”, “cultural diversity”, amma bunların bir qismi öyrənilən diskursda bir-birinə nisbətə semantik oppozisiya kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Bir sıra hallarda nəzərdən keçirilən deyimlərin emosional xarakteri təəssüf səciyyəlidir.

Materialların təhlili göstərir ki, multikulturalizm, o cümlədən “British multikulturalizm” konseptual sahəsinin mühüm tərkib hissəsi “Islamization” nominasiyası almış məzmun strukturudur ki, bu da “Islamophobia” kimi məlum olan fenomenin yaranması üçün əsas olmuşdur və bu anlayışa ingilis dili lüğətlərində tərif verilmişdir.

Tədqiqat göstərir ki, konsept bir qayda olaraq mürəkkəb məzmunlu struktur olub, bir sıra hallarda çoxlaylılığı və ən müxtəlif realizə imkanı ilə səciyyələnir ki, bu da «mərkəz – civar – assosiativ sahə» tipli alqoritmin sxeminin təsəvvür edilməsini çətinləşdirir.

Nəzərdən keçirdiyimiz multikulturalizm konsepti Böyük Britaniyanın ictimai həyatının praktik olaraq bütün sahələrində əksini tapır və müvafiq olaraq bir çox mənalı qrupu vasitəsilə həmin sahələrdə öz əksini tapır.

“Azərbaycandilli diskursda multikulturalizm” adlı üçüncü yarımfasildə ingilisdilli diskursda multikulturalizmin müəyyənləşdirilmiş elementləri ilə azərbaycandilli diskursdakı elementləri arasında paralellər aparılır və göstərilir ki, ingilisdilli diskursda “multikulturalizm” konseptosferasında “islam”la bağlı aspektlər də özünə yer alır və bəzən onların işlədilməsində kinayə də duyulur. Azərbaycanlı mediadiskursda bu aspekt və elementlərin yeri ingilisdilli diskursla müqayisədə xeyli fərqlidir və kinayəyə isə ümumiyyətlə yer yoxdur. Bu da İngiltərə və ABŞ cəmiyyətlərində və Azərbaycan cəmiyyətində islamın və islami dəyərlərin yerinin fərqli olması ilə bağlıdır. İslam və onunla əlaqədar bütün məfhumlar İngiltərədə və ABŞ-da immiqrantlarla bağlı olduğu halda, Azərbaycanda islam «hakim» dindir və buna görə də qətiyyən immiqrantlarla bağlı ola bilməz. Və hətta multikulturalizmin aspektlərindən biri olan tolerantlıqla bağlı nəzərdən keçirildikdə belə, Azərbaycan cəmiyyətində islama

qarşı dözümlülükdən deyil, islamın digər dinlərin nümayəndələrinə qarşı dözümlülüüyündən söhbət gedə bilər. Buna görə də Azərbaycan mediadiskursunda multikulturalizmdən danışanda biz islam və islamofobiya ilə bağlı məqamları nəzərdən keçiririk.

Dissertasiya işində multikulturalizm konsepti representasiya edən aspektlər və elementlərin əks olunduğu bir neçə mediadiskurs nəzərdən keçirilir.

Avropa və Amerikada tolerantlığa çağırışlar səsləndiyi bir vaxtda Azərbaycanda bu, “həyat tərzidir”. Həmin “həyat təzi” yuxarıdan sərəncamla və ya müəyyən qanunların qəbul edilməsi ilə bir anda formalaşmayıb, min illərlə eyni bir ərazidə müxtəlif xalqların və din nümayəndələrin qarşılıqlı hörmət və ehtiram şəraitində yaşaması nəticəsində formalaşmışdır.

Dissertasiyanın *üçüncü fəsl* *“Britaniyaçılıq” və “Azərbaycançılıq” multikulturalizm konseptinin sözlü representasiya vasitələri kimi. “Multikulturalizm” konseptinin sözsüz ifadə vasitələri* adlanır və bildirilir ki, istənilən konsept mətndə və kontekstdə konkret tərəfdən açılır və konseptin şüurda əksinin yalnız bir tərəfini və özü də representasiya edənə həmin representasiyanı qavrayanın hazırlıq səviyyəsindən, həmin konseptin onların şüurunda necə formalaşmış saxlanılmasından asılıdır.

Hazırda diskursun tədqiqi ilə bir sıra bir-birindən xeyli uzaq elm sahələri məşğul olur. Bunlardan kompüter linqvistikası və süni intellekt nəzəriyyəsini, psixologiya və hüquqşünaslığı, ədəbiyyatşünaslıq və pedaqogikanı, fəlsəfə və antropologiyayı və b. göstərmək olar. Bununla belə bu sahəyə daha çox nəzəri dilçilikdə diqqət yetirilir.

Birinci yarım fəsildə “British” və “English” konseptlərinin əsas mahiyyəti və representasiya vasitələri problemi nəzərdən keçirilir və vurğulanır ki, milli və dini müxtəliflik mövcud olan cəmiyyətlərdə tolerantlıq və dözümlülük xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan bir tərəfdən ingilis dilindəki “British” və “English”, digər tərəfdən isə Azərbaycan dilindəki “azərbaycanlılıq” və “azərbaycançılıq” konseptləri arasında müəyyən paralellər apararaq onların ümumi cəhətlərini müəyyənləşdirmək mümkündür. Belə ki, Britaniya adalarında tarixən yerli əhali kimi ingilislər, şotlandlar, irlandlar, uelslilər yaşamış və hazırda britaniyalı dedikdə bu xalqların nümayəndələri və əsasən XX əsrdə müxtəlif dövlətlərdən bura köç edərək məskunlaşmış və vətəndaşlıq almış insanlar nəzərdə tutulur. İngilislər öz dövlətçiliklərini qurandan sonra ətraf xalqların da ərazilərini zəbt edərək Böyük Britaniyanı əsasən bir dövlət qurumu tərkibində birləşdirmiş və yüz illər ərzində gedən yaxınlaşma prosesləri nəticəsində vahid “britaniyalı” anlayışı yaranmışdır.

Azərbaycanda tarixi proseslər bir qədər fərqli getsə də, eyni ərazidə müxtəlif millətlərin yanaşı yaşaması və bir-biri ilə tolerant münasibətdə olması, dil baxımından Azərbaycan dilinin aparıcı olması konseptual mənə tutumunun formalaşması baxımında “azərbaycanlı” anlayışı ilə “britaniyalı” və eyni zamanda “ingilis” anlayışı ilə tipoloji oxşarlığının olmasını söyləməyə əsas verir. Maraqlıdır ki, “britaniyalı” konseptində məskunlaşma ərazisi, “ingilis” konseptində əsasən dil amili ön plana çıxdığı halda, “azərbaycanlı” konseptində həm ərazi, həm də dil amili əsas götürülə bilər. Bu konseptlərin hər birinin əsasında (onlar formalaşan dövrdə bu konseptin özü haqqında təsəvvür belə olmasa da) multikulturalizm konsepti dayanır. Bu isə “britaniyalı”, “ingilis” və “azərbaycanlı”, “azərbaycançılıq” anlayışlarını multikulturalizm konseptinin əsas aspektləri kimi nəzərdən keçirməyə əsas verir.

Britaniya mədəni dəyərlər sistemində “Britishness” konsepti əsas elementlərdən biridir. Britaniya linqvokulturoloji sosiumu konseptin əsas mədəni spesifik dəyərlərini referensial və tənzimləyici əlamətləri sferasının müəyyənləşdirilməsi baxımında representasiya edən assosiativ əlamətlərin təqdiminin mürəkkəb mənzərəsi ilə səciyyələnir. Bununla bağlı ən vacib mahiyyətlər bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədar və bir sıra hallarda identifikasiya edilən “Britishness” və “British identity” konseptləridir. Müxtəlif mənbələrin verilənlərinə görə, britaniya mentalitetinin ən tipik xarakteristikalarına fərdiyyətçilik, eqosentrizm, özünəməxsusluq, snobizm, az sözlülük, təcridçiliyə meyl daxildir.¹ Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, bu halda “British” və “English” kimi vahidlər bir sıra əsərlərdə sinonimlər kimi nəzərdən keçirilir.

İngilislərin əsas xüsusiyyətlərindən biri də evdə olmağa üstünlük verməkdir. Bu problem bir çox humanitar yönümlü əsərlərdə, o cümlədən “home”, “house” və s. kimi konseptlərin öyrənilməsinə həsr olunmuş dilçilik əsərlərində linqvokulturoloji konseptologiya səpkisində işıqlandırılmışdır.²

Aydınır ki, leksikoqrafik mənbələr də daxil olmaqla bir sıra kontekstlərdə “English” və “British” anlayışlarının qiymətləndirmə xarakteristikaları da verilir. Bunlardan ənənəvi olaraq qeyd olunan ingilis (britaniyalı) soyuqqanlılığı, tənhalığa can atma, mühafizəkarlığa meyllilik, etiket normalarına əməl etmək və b. xüsusiyyətlərlə yanaşı bir sıra hallarda subyektiv olan ingilis

---

¹ Филиппова М.М. Английский национальный характер. М.: АСТ: Астрель, 2007, 382 с.; Fox K. Watching the English: the hidden rules of English behavior. London: Hodder and Stoughton, 2004, 424 s.

² Комова Т.А. Основы сопоставительной культурологии. М.: Изд-во МГУ, 2000, 168 с.; Богачев Р.Е. Отражение английской языковой картины мира в концептах “HOME”, “FREEDOM”, “PRIVACY”, “COMMONSENSE”: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Белгород: 2007, 22 с.

futbol fanatlarının ictimai normalar baxımından qeyri-adekvat davranışı, başqa xalqlara və mədəniyyətlərə saymazyana yanaşma kimi neqativ faktlar da qeyd edilir.¹

“Britishness” və “Englishness” vahidlərinin nəzərdən keçirdiyimiz xüsusi və ensiklopedik lüğətlərdə (məsələn, “Collins Dictionary of Philosophy”, “Collins Dictionary of Sociology”, “The Penguin Dictionary of British History” və b.) olmaması göstərir ki, lüğət tərtibatçıları, görünür, bu anlayışların izahında müəyyən çətinliklərlə üzləşirlər, halbuki bu anlayışlar real nitqdə xeyli geniş işlədirlər.²

Bütövlükdə bir sıra kommunikativ strategiya və taktikalardan istifadə, kommunikasiya prosesində insan amilinin nəzərə alınması danışanın və ya yazanın qarşısında duran məqsədlərə uğurla çatmasına kömək edir. Bu halda əsas rolu adresatın fon biliklərinə və təcrübəsinə müraciət prosesində dil vahidləri seçiminin adekvatlığı amili oynayır.

Konsepti representasiya edən dil vasitələrindən istifadə sahəsindəki manipulyasiya priyomlarından birinə tez-tez siyasətçilər və jurnalistlər müraciət edirlər: onlar, məsələn, “Britishness” vahidinin istifadə edilməsi nəzərdə tutulan və ya real auditoriyanın yalnız intellektual deyil, həm də emosional-qiyətləndirmə sahəsinə təsirə yönümlənmiş semantik potensialının xüsusiyyətlərinə müraciət edirlər.

Tədqiqatçıların fikrincə, “Britishness” konsepti müəyyən mədəni-tarixi və sosial-iqtisadi səbəblərdən Britaniya cəmiyyətində birinci növbədə tolerantlıq (“tolerance”) kimi qavranılır.³ Amma qeyd edək ki, bu baxımdan anlayışın müəyyən məhdudiyətləri var və bu da müəyyən qədər “nationalism” mahiyyətinin qeyri-müəyyənliyinin aradan qaldırılması cəhdləri ilə bağlıdır.

“Azərbaycançılıq” konseptinin əsas mahiyyəti və representasiya vasitələri adlı *ikinci yarımfasildə* sözügedən konseptin məzmunu, struktur elementləri və representasiya vasitələri diqqət mərkəzindədir. Azərbaycançılığın əsas mahiyyəti ulu öndər Heydər Əliyevin aşağıdakı deyimində öz əksini tapır. O demişdir: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini,

---

¹ Филиппова М.М. Английский национальный характер. М.: АСТ: Астрель, 2007, s. 135

² <http://archbishop-cranmer.blogspot.com>

³ Osborne R. ‘Up the British’ – tweet summary and quotes// <http://www.beatknowledge.org/2011/05/26/richard-osborne-up-the-british-tweet-summary-and-quotes/>

milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”.¹ Bu sözlərdə azərbaycançılığın “Azərbaycan dili”, “mədəniyyəti”, “milli-mənəvi dəyərlər”, “adət-ənənələr” kimi elementləri vurğulanır.

Azərbaycançılıq konseptinin mənə tutumu deyilənlərlə məhdudlaşmır. Dünyanın ən müxtəlif ölkələrində məskunlaşmış azərbaycanlıların və Azərbaycandan getmiş, lakin Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini özününkü hesab edən ən müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin bu ideoloji zəmində birləşməsi azərbaycançılıq konseptinin məzmununun “azərbaycanlı” konseptinin məzmunundan daha geniş olduğunu söyləməyə əsas verir.

Dissertasiya işində nəzərdən keçirdiyimiz “azərbaycançılıq”ı səciyyələndirən, onun elementləri qismində çıxış edən “milli və dini tolerantlıq”, “Azərbaycan xalqının adət-ənənələri, milli-mənəvi dəyərləri”, “Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqın həmrəyliyi”, “Azərbaycanın müstəqilliyini arzulayan, onun güclənməsini istəyən insanlar”, “vətəndaşlıq, vətənpərvərlik və loyallıq” kimi leksik vahidlər və söz birləşmələri işlədilmişdir.

“Azərbaycanlı” və “azərbaycançılıq” konseptlərinin “British” və “English” konseptləri ilə müqayisəsi göstərir ki, konseptual mənada və konseptosferasının əhatə etdiyi sahələrinə görə “English” konsepti “azərbaycanlı” konseptinə, “British” konsepti isə (“britaniyaçılıq” mənasında) azərbaycançılıq konseptinə yaxındır. Bununla yanaşı “British” konseptosferası “English” konseptosferasından, “azərbaycançılıq” isə “azərbaycanlı” konseptosferasından daha geniş olsa da, onların elementləri bir çox məqamlarda üst-üstə düşür.

“Britaniyaçılıq” konseptinin aspektləri kimi “tolerance” (dözümlülük, tolerantlıq), “religiousness” (dindarlıq), “liberalism” (liberalizm), “nationalism” (millətçilik), “patriotism” (vətənpərvərlik), “culture” (mədəniyyət) anlayışları da çıxış edir. Bu anlayışlar azərbaycançılıq konseptinin də tərkib hissələri olub son nəticədə “multikulturalizm” konsepti ilə kəşşir və müəyyən kontekstlərdə onun representasiyasına xidmət edirlər. Bununla belə, Azərbaycan və Britaniya linqvokulturoloji konseptosferalarında onlar tam üst-üstə düşümlər. Bu da birinci növbədə hər millətin, etnik birliyin şüurunda onların tarixən formalaşmış özəllikləri ilə bağlıdır.

Azərbaycanda tolerantlıq anlayışı birinci növbədə dini dözümlülük kimi dəyərləndirilir. Əgər ingilis konseptosferasında onun arxasında irqi, milli, sosial dözümlülük də durursa, Azərbaycan xalqının tarixi formalaşma şəraitlərinin təsiri altında həmin anlayışın əsasən bir mənə tutumu – dini dözümlülük – öne çıxmışdır və hazırda mediadiskursda məhz bu mənə işlədilir.

---

¹ Cəbrayilov R. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq ideologiyası // <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>.

Azərbaycançılığın bir konsept kimi aspektlərini isə folklorda və Azərbaycan poeziyasında axtarmaq lazım gəlir. Məsələn, azərbaycanlılar dünyanın harasında olurlarsa olsunlar, onları fərqləndirən Vətənə məhəbbət, doğma torpağa bağlılıqdır.

“Sözsüz (*qeyri-verbal*) ünsiyyətin mənşəyi problemi” adlanan üçüncü *yarımfasildə* qeyd olunur ki, sözsüz kommunikasiyaya maraq hələ antik dövrlərdən yaranmışdır. Məhz o dövrlərdə hansı dilin – sözlü, yoxsa jest dilinin - ilkin əmələ gəlməsi problemi nəzərdən keçirilməyə başlamış, əvvəlcə jest dilinin formalaşması və sonra onun bazasında səsli dilin yaranması fikri irəli sürülmüşdü.

Sözsüz ünsiyyət vasitələri konkret etnik-mədəni mühitdə tarixən formalaşmış ictimai razılaşma əsasında mövcuddurlar. Bunlarla yanaşı milli çərçivədən kənara çıxan və beynəlxalq praktikada müəyyən qrup insanlar üçün mövcud olan qeyri-verbal vasitələr də var ki, onlar həmin dairədən kənarda olanlar üçün anlaşılıqlı deyil. Bunlardan diplomatik protokolda mövcud olan və bütün dünyada işlədilən vasitələri göstərmək olar.

Bu gün şifahi kommunikasiyada ardıcıl istifadə olunan, nəticəsində işarəvi jestlərin yarandığı transformasiyalar cərgəsini təxmin edə bilərik. Bu, həm vizual, həm də eşitmə kanalları vasitəsilə maksimum informasiya əldə etmək üçün məkanında bədən mövqeyində istiqamətlənmiş elementdir. Səs mənbəyinin yerini təyin etmək üçün əhəmiyyətli olan insana ona yalnız istiqamətini yox, həm də obyektə qədər olan məsafəni bədənin, başın, gözünün istiqaməti vasitəsilə qurmağa imkan verən eşitmə aparatının səsin mənbəyindən səs istiqamətinin duyulmasıdır.

Daha sonra aqressiv və müdafiə reaksiyalarında ön ətraflardan istifadədir. Mövcud mərhələlər reaksiyanın başın, gözün, bədənin hərəkətlərinin qavrayışın vahid məqsədinə tabe olduğu və lazım gələrsə, mühüm hallarda tez cavab reaksiyasının verildiyi tam kompleksini formalaşdıraraq, qıcıqlandırıcıya cavab reaksiyalarının qeyri-iradətliyini xarakterizə edir.

Kommunikasiya özü sözlü və sözsüz vasitələrin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır, bu isə onların genetik qohumluğuna dəlalət edir.

Bədən, onun orqanları (baş, əl), səs sonralar heyvanat aləmi ilə əlaqəni tam kəsərək xarici obyektlərlə manipulyasiyanı inkişaf etdirən həmin təfəkkür əməliyyatlarını hazırlayırdılar.

Səsli siqnal səs vasitələrinin formalaşmasının özündə proksemik və yönləndirilmiş komponentləri də birləşdirən mimika və jest davranışlarından kənarda baş verməsi haqqındakı təsəvvürlərin yalnız olmasını bundan da görmək olar: müəyyən hərəkətlər (məsələn, özgənin əraziyə yaxınlaşması) hətta ən aşağı inkişaf mərhələsində olan canlılarda belə müvafiq reaksiya

oyada bilir.. Bundan başqa, üz mimikaları mənanın ümumiliyinin bütün üzvlər üçün həyati əhəmiyyətə malik olan davranışın, situasiyaların konvensional (uyğun) mənalalarının strukturunu təşkil edən, kommunikativ vasitələrin kompleks inkişafı və formalaşmasına sübut olan artikulyator səslərin formalaşması ilə paralel inkişaf edirdi.

Fəslin *dördüncü yarımfəslində* “Sözsüz ünsiyyətin mədəniyyətlərarası xüsusiyyətləri” məsələsi nəzərdən keçirilir.

Mədəniyyətlərarası fərqlilik problemi müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin yalnız jestləri deyil, həm də davranışlarında bariz görünür. Məsələn, ingilis kişi kommunikantlarının əksəriyyəti qucaqlaşdırmalar və öpüşmələr. Bu sərbəstlik yalnız futbolçulara verilmişdir. İngilis qadın kommunikantları isə bir və ya hər iki yanaqlarından öpə bilərlər, lakin, bu zaman “səthi” öpüşlər (qulağa yaxın ərazidə havada dodaqdan öpüş səsi yaratmaqla). İngilis kommunikant kişilər ingilis xanımları bir yanağından öpərək salamlaya bilər.

İngilis kommunikantları ünsiyyət prosesində əldən istifadə edənlərə şübhə ilə yanaşırlar. Zərif və ifadəli jestlər, elastik əllər və əl barmaqlarının həmişə hərəkətdə olması, bu qeyri – səmimilik, lətifəlilik ya da xarici mənşəliliklə izlənen teatral göstəricilərdir.

Bir çox hallarda ingilis kommunikantların əlləri bədən boyunca şaquli yerləşərək, ya da dizləri üstündə qalaraq sakit vəziyyət alır (kommunikant oturur). İngilis jest kommunikasiyasının milli – mədəni əlamətlərindən biri əlin eksplisit qoyuluşudur. Əlləri cibə qoyaraq ünsiyyət yaratmaq son dərəcə mədəniyyətsizlik sayılır. İngilis kommunikantlar situativ ehtiyac yarandığı hallarda jestlərdən istifadə edirlər.

Mədəniyyətlərarası kommunikativ praktika çərçivəsində mövcud cəmiyyətdə olan sosial normaları nəzərə almaq məqsədəuyğundur.

Nəzərə almaq lazımdır ki, sözsüz kommunikasiya həm də zamanın təkamülü ilə xarakterizə olunan tarixi kateqoriyanı özündə ehtiva edir. Həmin diaxronik rəqəsdən kommunikantların jest davranışlarına misallar gətirmək mümkündür: bizim dövrümüzün təmkinli ingilisindən ötrü XVIII əsrdə ünsiyyət prosesində jestlərdən istifadə etmək təbii idi; bu gün nitqləri kifayət qədər jestlərlə müşayiət olunan fransızlar, bu xüsusiyyətlərini XVI əsrdə kifayət dərəcədə az nümayiş etdirirdilər.

Avropa linqvokulturoloji arealı çərçivəsində “bura gəl” çağırış jestinin nümayişində fərqliliklər izlənilir. Slavyanlarda, almanlarda, fransızlarda bu özünə doğru yönəlmiş ovucların yuxarı qaldırılmasıdır. İtalyanlar, portuqallar, latın amerikalılar bu məqsədlər üçün partnyorlarına yönəlmiş ovuclarını iti şəkildə yuxarı qaldırırlar. Bu jest “Rədd ol!”, “Çəkil qarşımdan” rus kinemlərinə uyğun gəlir.

Beləliklə, belə bir nəticəyə gəlinir ki, “multikulturalizm” konsepti diskursda daha çox sözlü dil vahidləri ilə representasiya olsa da, sözsüz vasitələrin də representasiya prosesində öz vacib rolu var. Bununla yanaşı müəyyənləşdirilmişdir ki, sözsüz vasitələr daha konservativ olub xalqın həyat tərzini və yaşayış şəraiti ilə şərtlənmişlər və zaman keçdikcə dəyişikliyə az məruz qalırlar.

Dissertasiyanın “*Nəticə*” hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları ümumiləşdirilmişdir.

Dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı aşağıdakı tezis və məqalələr nəşr olunmuşdur:

1. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi probleminə müxtəlif yanaşmalar. Elmi xəbərlər”, ADU, Bakı, 2015, s.225-231.
2. Dil və mədəniyyət. Ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş “Gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq konfransının materialları”. Bakı, Qafqaz Universiteti, 26-27 Aprel 2013-cü il, s.454.
3. Sözsüz (qeyri-verbal) ünsiyyətə mədəniyyət prizmasından baxış. “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri” adlı Respublika Elmi konfransı. Bakı, ADU, 7-8 may 2014-cü il, s.84-87.
4. Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi probleminə müxtəlif yanaşmalar. “Elmi xəbərlər”, ADU, Bakı, 2015, s.225-231.
5. Koqnitivlik və diskurs probleminə müasir baxış. “Dil və Ədəbiyyat”, №4, ADU, Bakı, 2015, s.19-26. Həmmüəllif: Cahangirov F.F.
6. Koqnitivlik və diskurs məsələsinə dair bəzi qeydlər. “Koqnitivlik və tətbiqi dilçiliyin aktual problemləri” adlı Beynəlxalq elmi konfransın tezisləri. Bakı, 22-21 oktyabr 2016-cı il, s.152-155. Həmmüəllif: Cahangirov F.F.
7. “BRITISH və “ENGLISH” konseptlərinin əsas mahiyyəti və representasiya vasitələri. “Dil və Ədəbiyyat”, Cild 8, №1, ADU, Bakı, 2017, s.70-76.
8. Multikulturalizm konseptinin qiymətləndirmə xarakteristikalarının və onların dil representasiyası üsullarının formalaşması prosesində diskursiv amillərin rolu. ADU-nun Elmi xəbərləri, Cild 2, №2, 2017, s.111-117.
9. “Azərbaycançılıq” konseptinin əsas mahiyyəti və representasiya vasitələri. “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri”, №1, 2017, s.76-81.
10. Concept of “Multiculturalism” in the Discourse in the English Language. European Journal of Literature and Linguistics, №2, 2017, Vienna, Austria, p.19-24.
11. Multikulturalizm konseptinin qiymətləndirmə xarakteristikalarının və onların dil representasiyası üsullarının formalaşması prosesində diskursiv amillərin rolu. ADU-nun Elmi xəbərləri, Cild 2, №2, 2017, s.111-117

*Особенности вербальной и невербальной репрезентации
концепта мультикультурализм
(На материале английского и азербайджанского языков)*

РЕЗЮМЕ

Настоящая диссертация посвящена проблеме вербальной и невербальной репрезентации в англоязычном и азербайджаноязычном дискурсах концепта “мультикультурализм”.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет исследования, отмечаются научная новизна, теоретическая и практическая значимость, формулируются цель и задачи диссертации, излагаются основные положения, выносимые на защиту. Здесь же определяются методы исследования, а также даются сведения об апробации работы.

В первой главе, озаглавленной “Междисциплинарный подход к концепту “мультикультурализм”, рассматриваются взаимосвязь языка и культуры, их взаимовлияние и основные принципы, лежащие в его основе, так как рассматриваемые явления относятся к культурному феномену, определяются понятия концепт и культурный концепт, выявляется содержательная основа этих понятий, определяется специфика концептуального анализа.

Во второй главе (“Мультикультурализм” в англоязычном и азербайджаноязычном дискурсах”) анализируется роль дискурсивных факторов в процессе формирования способов языковой репрезентации концепта мультикультурализм и под этим углом зрения концепт “мультикультурализм” рассматривается в англоязычном и азербайджаноязычном дискурсах.

В третьей главе, которая озаглавлена “Британство” и “Азербайджанство” как средство репрезентации концепта мультикультурализм. Невербальные средства репрезентации концепта “мультикультурализм”, на конкретном языковом материале рассматриваются основная суть и средства репрезентации концептов “British” и “English” и “азербайджанство”.

В заключении обобщаются результаты проведенного исследования

Features of verbal and non-verbal representation of the concept of multiculturalism (on the material of English and Azerbaijani languages)

SUMMARY

The thesis is devoted to investigation of the problem of verbal and non-verbal representation in the English-language and Azerbaijani-language discourses of the concept of “multiculturalism”.

The thesis consists of introduction, three chapters, conclusion and the list of used literature.

In the *introduction* the relevance of the topic is substantiated, the object and the subject of research are determined, scientific novelty, theoretical and practical significance, the purpose and tasks are formulated, the main provisions to be defended are set out. Also, the research methods are determined and information on the approbation is provided.

In the *first chapter* entitled “*Interdisciplinary approach to the concept of multiculturalism*”, the interrelation of language and culture, their mutual influence and its basic principles are examined. Since the investigated phenomenon is related to a cultural context, the notions of concept and cultural concept and specifics of conceptual analysis are defined as well. Taking into consideration that the studied concept is widely used in all types of discourse, the definition of this concept and various approaches to its analysis are also provided.

In the *second chapter* (“*Multiculturalism*” in the English-language and Azerbaijani-language discourses”), the role of discursive factors in the formation of the ways of linguistic representation of the concept of multiculturalism is analyzed, and from this angle the concept of multiculturalism is considered in English-language and Azerbaijani-language discourses.

In the *third chapter*, titled “*Britishness*” and “*Azerbaijanism*” as the means of representing the concept of multiculturalism. *Nonverbal means of representation of the concept of multiculturalism*”, the main essence and means of representation of the concepts of “British”, “English” and “Azerbaijani” are considered on the basis of specific linguistic material. As the concept is most fully realized in the discourse which includes both verbal and non-verbal means of representation, the origin and intercultural features of non-verbal communication are also considered.

The *conclusion* summarizes the results gained in the course of the study.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

НАРМИН ГАСАН ГЫЗЫ КУЛИЕВА

**ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛЬНОЙ И НЕВЕРБАЛЬНОЙ
РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ
(На материале английского и азербайджанского языков)**

5704.01 – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии**

БАКУ – 2018